

TÜRKİYE'DE UYGULANAN PARA POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİME ETKİSİ: MODEL DENEMESİ

Emel YILDIZ* Adil OĞUZHAN**

ÖZET

Dünyanın en eski iktisadi faaliyetlerinden olan tarımsal üretim, büyümeye, istihdama ve diğer sektörler arz ve talep yönünden büyük katkılar sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimde ortaya çıkan dalgalanmalar, ekonominin makro değişkenlerini de etkilemektedir. Böylece tarımsal üretim, sürdürülebilir sanayileşme ve ekonomik dengelerin kurulmasında önem arz etmektedir.

Hedeflenen makro dengeleri sağlamak amacı ile kullanılan para politikası araçları, makro dengeler üzerinde olduğu gibi tarımsal üretim üzerinde de doğrudan ve dolaylı etkilere yol açmaktadır. Bu amaçla Türkiye'de 1963–2004 dönemine ait verilerden yararlanarak, uygulanan para politikalarının tarımsal üretim etkisini VAR Modeli yardımıyla analiz edilmiştir. Bu analizde tarımsal üretime etki eden faktörler olarak çiftçinin eline geçen fiyatlar, tarımsal krediler, faiz ve döviz kurları değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak çalışmada para politikasının diğer araçları olarak belirlenen çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi, döviz kuru ve faiz oranları GSMH üzerinde tarımsal krediler kadar etkili bulunmadığından, tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesi daha etkili olabilecektir. Tarımsal krediler, sektörün sorunlarının giderilmesinde diğer değişkenlere göre daha önemli bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, VAR Modeli, Tarımsal Üretim

---

*Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Babaeski Meslek Yüksek Okulu.

**Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, Ekonometri Bölümü.

1- GENEL OLARAK PARA POLİTİKASI AMAÇLARI VE ARAÇLARI

Genellikle ülkelerin iktisat politikası uygulayıcıları toplam talep ve fiyat şokları gibi sorunların neden olacağı iç ve dış dengesizlikleri gidermeyi misyon kabul ederler. İktisat politikasında yeterli bir performansın elde edilmesi için mevcut ekonomik yapıda fiyatlar genel düzeyindeki artışları makul bir düzeyde tutulması, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliğinin ve ödemeler dengesinin sağlanması koşulu gerçekleşmiş olmalıdır. İktisat politikasının içeriği olarak kabul edilen bu üç hedef, “sihirli üçgen” olarak ifade edilir ki, üç hedefe aynı anda ulaşmanın güçlüğüne işaret edilmiş olunur (Paya, 1994). Bu hedeflere ulaşılması da büyük ölçüde para politikası uygulamalarına bağlanmaktadır. Para politikası en geniş anlamı ile; var olan koşullara göre, ekonominin likiditesini (harcama potansiyelini) artırmak ya da azaltmak demektir. Bu da para hacminin değiştirilmesi yoluyla ya da tedavül hızının değişmesi ile sağlanabilmektedir (Aren, 1992).

Optimal para politikası üretim, fiyat seviyeleri ve nominal faiz oranları gibi ekonomik davranışlar üzerindeki etkilerine yönelik analizler bakış açısına göre gerçekleştirilmektedir. Bunlar Fisheryan Bakış, Keynezyen Bakış ve Friedmancı Bakış açılarıdır. Fisher 20. yy.’ın başında ticari döngünün geniş ölçüde doların bir dansı olduğunu ifade ederek, fiyat istikrarının parasal otoritenin merkezi bir görevi olduğu fikrini ortaya koymuştur. Fisher’e göre nominal faiz oranları fiyat seviyesi stabil olduğunda meydana gelen reel üretimde ortaya çıkan değişimlerle beraber dalgalanır. Keynezyen Bakış açısı ise; piyasadaki üretim miktarının etkisiz olabileceğini savunmuştur. Daha çok üzerinde durduğu konu, parasal ve mali otoriteler tarafından reel ekonomik faaliyetin stabilizasyonu olmuştur. Çünkü yaşanan şoklar nominal faiz oranları ve toplam talep üzerinde etkiler yaratarak, ekonomik sistem üzerinde hasarlara yol açmaktadır. Friedman ise; uzun dönemde esnek fiyatlar çerçevesindeki bir para politikasını değerlendirmede mikro bir uygulama geliştirmiştir (Khan vd., 2003).

Para politikası uygulamaları ekonomide diğer değişkenlerden ve genel anlamda istikrardan da etkilenmektedir. Amaçlanan başarı için gerekli olan ise, ekonomi politikalarının, siyasi bir istikrar ile de desteklenerek, diğer politikalarla uyumlu

biçimde uygulanmasıdır. 1990'lı Yıllarda Latin Amerika'da yaşanan gelişmeler ve enflasyona karşı mücadele para politikaları stratejilerinde Mishkin ve Savastona'ya göre belirli bir anlayış değişikliği meydana getirmiştir. Bu çerçevede para politikasının yürütülmesi esnasındaki tartışma nominal kurların esnek ve sabit olmasından çok, uygun bir para politikası rejimi açısından para politikası yapma sürecindeki sağlıklı davranışları gerektirmesi olarak ortaya konmaktadır (Mishkin ve Savastona, 2001). Bu da para politikası uygulamalarında siyasi istikrarın bütünleyici bir faktör olarak önemini vurgular.

Para politikası dizaynı üzerine yapılan son çalışmalar, para politikası araçları üzerinde genel bir uzlaşmayı yansıtırken, amaçları hakkında aynı netlik söz konusu değildir. Örneğin enflasyon oranlarındaki istikrar hedeflenen amaç olsa da hangi seviyede olması konusunda tam bir uzlaşma sağlanamamıştır (Walsh, 2001). Bu açıdan da karar alıcılar tarafından para politikası uygulamalarına kazandırılacak esnekliğin önemini ortaya koymaktadır.

Son yirmi yılı aşkın süredir, düşük enflasyonun sürekliliği yani fiyat istikrarı, dünya çapında merkez bankalarının temel bakış açısı haline gelmiştir. Aynı zamanda bu bakış açısı kısa dönemli fiyat istikrarı amacı için maliye politikasına oranla para politikasının daha uygun olduğunu da ortaya koymaktadır (Svensson, 2003).

Para politikası finansal piyasalar yoluyla makroekonomik değişkenleri ve sonunda da enflasyon düzeyini etkiler. Para politikasının etkileri üzerindeki en fazla literatür çalışması para veya faiz oranları üzerinde yoğunlaşmıştır. Para politikasının belirgin bir kayması piyasadaki faiz oranlarının değişmesine öncülük eder. Böylece reel üretim ve enflasyonda da bir değişim gözlenir (Sellin, 2001).

Türkiye'de tarım sektörü, uygulanan politikalar ve sonuçları ile daima enflasyonun önemli nedenleri arasında görülmüştür. Başka bir açıdan Türkiye'de yaz aylarında ya da tarımsal ürün arzı arttığında enflasyon üzerinde düşme eğilimi yaşanırken, tarımsal desteklemeler, sektöre gelir transferi olarak görüldüğünden enflasyonun nedenleri arasında sayılmaktadır.

İç ticaret fiyat oranlarının tarım sektörünün aleyhine gelişmesinin en önemli nedeni olarak, desteklemenin dışında, gıda maddeleri talebinin fiyat esnekliğinin ve bu malların gelir esnekliğinin düşük olması gösterilebilir. Ayrıca, tarımsal üretimin hava şartlarına olan bağımlılığı nedeniyle, tarımsal malların arz ve talebi arasında istikrarlı bir dengenin kurulması zor olmaktadır. Bu da hem tarım ürünlerinin, hem de bu ürünleri girdi olarak kullanan sektörlerde fiyatların dalgalanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla tüm bu şartlar tarım sektörünün optimum şekilde desteklenmesini gerekli kılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan ekonomik büyüme günümüzde istikrarlı, devamlı büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları ile bütünleştirilerek anılmaktadır. Enflasyon kısa vadede ekonomik büyümeye kaynak olabilir. Ancak, bu sürecin ardından pek çok ekonomik sorunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Para politikasının amacı; ekonomik büyümeyi desteklemektir. Bu aşamada önemli olan araç seçiminde gösterilecek başarıdır.

Aşağıdaki tablo 1'de görüldüğü gibi tarım sektörünün ekonomik büyümeye verdiği destek giderek azalma eğilimindedir. Günümüzde genel destek bulan görüş ise sektörlerin hep birlikte büyüüp gelişmesidir. Bu açıdan yaklaşıldığında tarım sektörü toplumsal uyum için de ekonomik büyümeye destek olmanın yanında, ekonomik büyümenin getirilerinden de yararlandırılmalıdır. Ekonomideki gelişme sonucu elde edilen gelirden tarım sektörüne daha fazla kaynak aktararak tarım işletmelerinin verimliliği sağlanabilir ve uzun dönemde sürdürülebilir bir tarımsal üretimi olanaklı hale getirmek mümkün olabilir. Böylece tarımdaki mevsimlik işsizliğin azaltılması da sağlanmış olacaktır. Bu da, diğer sektörlerin üzerindeki istihdam baskısını azaltacaktır.

Tablo1: Türkiye’de GSMH Sektörel Büyüme Hızları (Sabit Fiyatlarla) (%)

Yıllar	Tarım Sektörü	Sanayi Sektörü	Hizmetler Sektörü	GSMH
1924	27,2	-7,1	8,4	12,5
1930	-3,9	12,7	7,2	0,0
1940	-1,2	-10,2	-6,8	-6,8
1950	10,9	9,3	8,1	6,9
1960	2,3	0,4	5,4	0,5
1970	2,8	-0,5	7,3	1,8
1980	1,3	-3,6	-4,1	-4,8
1990	7,0	9,3	10,1	6,8
2000	3,8	6,2	-2,0	6,3
2001	-6,0	-7,4	-6,1	-9,5
2002	7,5	9,1	7,4	7,9
2003	-2,4	7,8	6,5	5,9
2004	-0,4	12,7	12,7	13,5

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, DİE Matbaası, Sayfa No: 593, Ankara, Ocak 2001 ve <http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page11.html> verilerinden derlenmiştir.

Türkiye tarımsal üretim açısından kendine yeterli konumda iken, uygulanan olumsuz politikalar sonucu tarımsal ürün ithalatına yönelmektedir. Tarıma dayalı sanayi geliştirildiği takdirde gerçekleştirilecek rekabet üstünlüğüne ve istenen kalite özelliklerine sahip tarımsal üretim ihracatı, kuşkusuz ödemeler dengesine önemli katkılar sağlayacaktır. Mevcut şartlarda ise desteklemeler ile ucuz hale gelen tarımsal ürün ithali Türkiye’de ödemeler dengesi için açığı çoğaltan etki yaratmaktadır. Ancak, doğru destekleme politikaları ile uygulanacak önlemler tarımın ülke için ihracat artışı ile döviz kazandıracak potansiyelini harekete geçirecektir.

Yukarıda kısaca açıklanan para politikası amaçlarına ulaşmak için bazı araçlara ihtiyaç vardır. Para politikası araçları, para politikası hedeflerine ulaşabilmek amacıyla kullanılan ve merkez bankasının kontrolünde olan büyüklük veya değişkenlerdir (Leite, 1992).

Her ülkede para politikası o ülkenin merkez bankası veya merkez bankası tarafından görevlendirilen bir kurum tarafından yürütülür. Merkez bankasının da diğer bankalar gibi varlıkları (alacakları) ve yükümlülükleri (borçları) vardır. Merkez bankasının en önemli varlıkları; altın, döviz, devlet tahvilleri ve bonoları, en önemli yükümlülükleri ise; bankaların merkez bankasında ve kasalarında tuttıkları rezervler ile bankalar dışındaki nakittir.

Merkez Bankası, para politikasını, para arzını kontrol ederek yürütmektedir.

Para Arzı = Para Çoğaltanı X Parasal Taban denkliğiyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla Merkez Bankası para arzı kontrolünü, para çoğaltanı ve parasal tabanı kontrol yoluyla gerçekleştirmektedir (Ünsal, 1999).

Para politikası araçları doğrudan (direkt) ve dolaylı (endirekt) para politikası araçları olarak da sınıflandırılmaktadır:

Doğrudan para politikası araçları; faiz oranları kontrolleri, kredi tavanı kontrolleri, farklılaştırılmış reeskont kotaları, disponibilitate uygulaması, finansal araçların portföylerinin yeniden düzenlenmesi, hisse senedi ve tahvil alımına yönelik kredi kontrolü, tüketici kredilerinin kontrolü, özel mevduat, Merkez Bankası' nın moral takviyesi, reklam ve resmi olmayan öğütlerden oluşmaktadır.

Dolaylı para politikası araçları; açık piyasa işlemleri (APİ), döviz-efektif işlemleri, reeskont işlemleri, zorunlu karşılık oranları olarak sayılabilir (Önder, 2005).

2- TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI

Tarımsal üretim insanlık tarihi kadar eski ve insan hayatı kadar önemli bir faaliyettir. İnsanlık varolduğundan beri hayatta kalma mücadelesinin bir parçası olarak tarımsal üretim, besin ve giysi konusundaki ihtiyaçları karşılayarak önemini ortaya koymuştur. Günümüz koşullarında ise nüfustaki artışa karşılık dünyadaki üretimin miktarı, niteliği ve dağılımı ile ilgili sorunlar önem kazanmıştır. Çünkü hızla artan nüfusa karşılık üretim faktörleri miktarı sınırlı kalmaktadır. Bu gelişmeler miktar olarak arttırılamayan üretim faktörlerinde, verimlilik artışını gündeme getirmektedir. Diğer taraftan yaşanan ekonomik gelişmeler insanlığı besin arzı güvenliğinin yanında, besin güvenilirliği arayışına da itmektedir. Gelişmiş ülkeler hayatta kalma mücadelesini aşarak, daha uzun ve kaliteli yaşam için besin güvenliğinden öte, besin

güvenilirliği üzerinde dururken az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içinse halen besin bulabilmek önemli bir sorun olarak ortaya konmaktadır.

İnsanlık varolduğu sürece tarımsal üretimin önemi giderek artacaktır. Tarımsal faaliyetler, besin ve giyim gibi temel ihtiyaçları karşılama yanında diğer sektörlerle girdi sağlayarak, istihdam yaratarak, dış ticaret yolu ve üretim yolu ile ekonomiye katkı sağlayarak makro boyutlarda yararlar sağlamaktadır. Taşındığı bu öneme karşılık, diğer sektörlerdeki gelişmeler tarım sektörünün önüne geçmektedir. Ancak tarım sektörü taşıdığı stratejik önemin sürekliliği ve arz-talep dengesinin sağlanıp sürdürülebilmesi açısından da modernize edilerek, yeniden yapılandırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Tüm dünyada tarım sektörü desteklenmektedir. Bu desteklemeler öncelikle sektörün yapısal sorunlarının giderilmesini hedeflerken daha sonraki adımlarda üretim ve verimlilik artışlarına yönelinmektedir. Türkiye’de tarım sektörünün yapısal sorunları, nedenleri ve bu sorunların çözüm yolları bilinmesine rağmen finansal kaynak ve politik tercihler nedeni ile yeniden yapılandırılmamaktadır. Oysaki sektör günümüz ve gelecekte taşıyacağı önemden dolayı ilgiyi ve desteği fazlasıyla hak etmektedir.

Türkiye’de tarım sektörü doğrudan istihdama, üretime, ihracata ve sosyal yapıya önemli katkılar sağlarken, dolaylı katkılar da sağlamaktadır. Yapısında bulundurduğu tüm sorunlara karşılık tarım sektörü ülke ekonomisindeki yerini ve önemini yine de korumaktadır. Sahip olduğu toplumun beslenmesi, çevrenin korunması, ekolojik dengenin kurulup sürdürülmesi gibi stratejik açılardan taşıdığı önem nedeniyle toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Taşındığı bu önemin yanı sıra sektörün yapısal ve kurumsal nitelikli sorunları ve çözüm arayışları kuşkusuz ki gündemde yerini korumaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda sektördeki işletmelerin yapısı, nüfusun yapısı, tarımsal üreticiler arasında örgütlenme ile ilgili sorunlar, eğitim ve yayımla ilgili eksiklikleri öne koyarken, sektörle ilgili yasaların ve kurumların çokluğu ve aralarındaki koordinasyon eksikliği de dikkati çekmektedir.

Türkiye’de tarım sektörü, tüm dünyada etkisini gösteren küreselleşmeden en olumsuz şekilde etkilenen sektör olmuştur. 1980 Sonrasında küreselleşme sürecinde artan rekabet şartlarına uyum sağlayamamasından dolayı Türk tarım sektörünün yapısal sorunları çözülememiştir. Hızlı ve yaygın erozyon ve buna bağlı olarak verimli toprak kaybı, tarımsal işletmelerin hala çok küçük ve parçalı yapısı, ekonominin diğer sektörlerinde kullanılmayacak kadar düşük vasıftaki emek gücünün tarımda yığılması (Kazgan, 1999) başlıca yapısal sorunlar olarak dikkat çekmektedir.

Sektördeki üretim artışı 1963 yılında başlayan Planlı Dönem ile hızlanmıştır. Planlı Dönem öncesi artış özellikle ekim alanlarının artmasına ve hayvan sayısının artmasına bağlı iken, 1963 yılından sonraki olumlu değişim ise tarımda kullanılan teknik ve girdilerdeki gelişmelerden kaynaklanan verimlilik artışının sonucudur.

Türkiye’de tarım sektörü, yıllardır çözüm bekleyen sorunlarının çokluğuna rağmen, yine de birçok üründe dünyanın büyük tarım üreticileri arasında yer almaktadır. Fındık, nar, kuru incir, kuru kayısı, sofralık zeytin, kiraz, çekirdeksiz kuru üzüm, biber dünya üretimi dikkate alındığında ilk sıralara sahip olduğumuz ürünlerin başlıcalarıdır. Bu da tarım sektörünün desteklenmesi için yeterli olabilecek nedenler arasında yer almaktadır.

Üretim planlaması aşamasında üretim üstünlüğüne sahip olduğumuz bu ürünler uygulanacak selektif politikalar ile de desteklenerek pazarlama alanında yapılacak girişimlerle tamamlanarak, dünya pazarlarında hak edilen yere ulaşılması kaçınılmazdır. Bu ürünlerin Türkiye’de organik olarak üretilme imkânına sahip olunması da tarım sektörünün avantajlı olduğu diğer bir konudur

Avrupa Birliği tarım sektörü ile Türk tarım sektörü karşılaştırıldığında Türkiye’de üretim ve verimlilikteki düşüklük, karar alıcıların çokluğu ve dağınıklığı yanı sıra koordinasyonsuzluğu, etkili bir denetim mekanizmasının olmayışı öne çıkan sorunlardır. Tarımın daima politik tercihler doğrultusunda ele alınması, sektörde çalışanların sosyal güvenliği ile ilgili sorunlarının da diğer yapısal sorunları gibi dikkate alınmaması Ortak Tarım Politikası etkisi ile giderilme şansı elde edecektir.

Ayrıca tam üyeliğin gerçekleşmesi halinde Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (FEOGA) aracılığı ile daha sistemli bir mali yardıma ulaşılabilecek, böylece sektör çalışanlarının gelirleri ile tarımsal üretim ve verimlilik artışı da sağlanacaktır (Aydın ve Köstepen, 2003).

AB'ne tam üyeliğin tarımsal üretimde kalite ve standartlarının yükselmesi yanında, sektörün kayıt altına alınması, üretimde verimlilik artışı sağlanması ve ülkemiz tarım ürünlerinin Birlik içinde serbest dolaşımı gibi birçok konuda fayda sağlayacağı açıktır. Burada önemli olan, tam üyeliği beklemeksizin tarım sektörünün sorunlarının ivedilikle ele alınarak acil çözümlerle, sektörü kaynak tüketen değil kaynak üreten, üretim potansiyelini değerlendiren, gelişebilen, yarışabilen düzeye ulaştırılmasıdır.

3- PLANLI DÖNEMDE UYGULANAN PARA POLİTİKALARI VE TARIMSAL ÜRETİMDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Genel olarak tarım sektörünü destekleyen yaklaşımların ardından, 24 Ocak 1980 kararları ekonominin her alanında belirleyici olmuştur. Öncelikle ülkenin kalkınma stratejisi değişmiştir. İçe dönük büyüme stratejisinden dışa dönük büyüme stratejisine geçilmiştir. Devlet, para politikasının yapıcısı ve yürütücüsü olarak sıkı para politikasına yönelmiş, para ve kredi kıt hale gelmiştir. “Kemerleri sıkma” politikası, bir dizi fiyat ayarlamaları ve bazı gelir kontrolleri ile talebi aşağı çekme stratejisi önemli ölçüde beklenen başarıyı sağlamıştır.

Faiz oranları arttırılarak tasarrufların yükseltilmesi, böylece iç talebin kısılması amaçlanmıştır. Faiz oranlarının değişmesi hane halkının ve müteşebbislerin davranışlarını da etkilemiştir. Kamu yatırım harcamaları azalmış, yeni yatırımlar neredeyse durmuştur (Cura,1998). Bu gelişmelerden konut sektörü gibi tarım sektörü de olumsuz şekilde etkilenmiştir.

“Kara para”nın prodüktif para sirkülasyonuna çekildiği iddiası dönemin en çok konuşulan konularından biri olurken, en çok şikâyet edilen konular da sıkı para

politikası ile yüksek faiz olmuştur (Kılıçbay, 1991). Bununla birlikte, 18 Haziran 1980’de IMF ile üç yıllık yeni bir Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde önemli ölçüde döviz girişi sağlanmıştır.

Hükümetler alınan önlemlere rağmen kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında denge kuramamış, oluşan bütçe açığı da Merkez Bankası kaynaklarından finanse edilmeye devam edilmiştir. Yapısal önlemler yerine faiz oranlarını yükselterek yeni borç arayışları ile gelir ortaklığı senedi gibi araçlar uygulamaya konmuştur.

1923–1930 Yılları arasında tarımsal üretim GSMH içinde % 47,4 gibi önemli bir paya sahipti (Bulutay, 1982). Yaşanan 1929 Dünya Ekonomi Buhranı ve 2. Dünya Savaşı gibi gelişmeler özellikle tarımsal üretim üzerinde olumsuz dalgalanmalara neden olmuştur.

1950’li yıllar tarımda girdi kullanımının da etkisi ile üretimde ve verimlilikte artışların olduğu bir dönemdir.

1980 Yılında 1960 yılına göre dünya buğday verimindeki artış %71 (109 kg/da dan 186 kg/da) olmuştur. Verim artışı, AB’de %102, ABD’de %40, Türkiye’de ise %66 (110 kg/da–183 kg/da) olmuştur.

24 Ocak kararları ile, fiyat yoluyla desteklenen ürün sayısında önemli bir azalma olmuş ve 1980 yılında 24 ürün fiyat yolu ile desteklenirken, 1981 yılında bu sayı 20’ye, 1985 yılında ise 18’e düşmüş böylece destekleme alımlarının bütçeye getirdiği yükün azaltılması öngörülmüştür (Kılıçbay, 1991). Bu dönemde tarımsal üretimin izlenen politikaların da etkisi ile GSMH’ daki payının giderek düştüğü, buna karşılık hizmetler sektöründe hızlı bir artışın olduğu görülmektedir.

24 Ocak kararları çerçevesinde, KİT’lerin özelleştirilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal düzenlemeler, 1984 yılında ilk olarak tarımsal KİT’lerin özelleştirilmesi ile başlatılmıştır (Yeni ve Dölekoğlu, 2003).

Planlı dönemin ilk yıllarında tarımın GSYİH’ daki payı % 38 civarında iken 1998’de % 13,9’a inmiştir. Bu dönemde sanayi ve hizmetler sektörlerinin

GSYİH'daki payları giderek artmıştır. 24 Ocak 1980 Kararlarının temel stratejisi doğrultusunda devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması, serbest piyasa şartlarının yerleştirilmesi ve ekonominin liberalleşerek ekonominin dışa açılması yönünde uygulanan politikalardan tarım sektörü olumsuz etkilenmiş, taban fiyatların düşük tutulması, destekleme alımlarından ve girdi sübvansiyonlarından tasarruf edilmesi tarımda zaten var olan sorunların daha da artmasına neden olmuştur.

Tarımda çalışanların yarattıkları katma değer ve hasıla da diğer sektörler ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeydedir. Bu yüzden de tarım kesiminde yaşayanların gelirleri de diğer sektörlerin gerisindedir.

2000'li Yıllara gelindiğinde tarımsal destekleme ile ilgili sorunlar hâlâ dikkat çekmektedir. Uygulanan ekonomik program gereği tarımsal destekleme politikasındaki değişiklik sonucu, taban fiyatı ve destekleme politikasından vazgeçilerek, doğrudan gelir desteği uygulamasına geçilmiştir. Ancak doğrudan gelir desteği, gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim ve verimliliği kontrol altına almak amacı ile geliştirilmiş olduğu halde Türkiye, tarımsal üretim yapısında verimlilik ve üretimle ilgili aynı şartlara ulaşamadığı gibi görece olarak geri koşullara sahiptir.

2005 yılı itibarıyla fiyat ve girdi desteği şeklindeki tarımsal desteklerin kaldırılarak doğrudan gelir desteği sistemine geçilmesini; fındık, çay ve tütün gibi arz fazlası olan ürünlerde alternatif ürünlere geçişin sağlanmasını ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (TSKB) yeniden yapılandırılmasını öngören Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında, destekleme alımları kademeli olarak kaldırılmıştır. TSKB'nin satın aldığı ürünler destekleme alımları kapsamı dışında tutulmuş ve bu kuruluşların alımları için gerekli finansman ihtiyacının imkânlar ölçüsünde Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan (DFİF) karşılanmasına devam edilmiştir. TSKB'nin atıl personeli ve borçları azaltılarak başta Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Fiskobirlik) olmak üzere TSKB'nin yeniden yapılandırılma faaliyetleri konusunda tatmin edici ilerlemeler sağlanmıştır.

Doğrudan gelir desteği ile üreticilerin daha çok girdi satın aldıkları, dolayısıyla girdi kullanımına bağlı verimlilik kaybı olmadığı gibi, üretim artışı olduğu da belirlenmiştir (Eraktan v.d., 2004). Bu olumlu sonuçlara karşılık Türkiye’de tarım sektörünün yapısal ve finansal sorunları halen varlığını korumaktadır.

4- PARA POLİTİKALARININ TARIMSAL ÜRETİME ETKİLERİNE İLİŞKİN MODEL DENEMESİ

Yapılan bu çalışmada Türkiye Ekonomisi için 1963–2004 dönemini kapsayan para politikalarının tarımsal GSMH’ ya olan etkilerinin model tahmini ele alınmıştır. Bu amaçla modelde kullanılan değişkenler zaman serisi özellikleri taşıdıklarından yapay regresyona meydan vermemek için, önce durağan olup olmadıkları test edilmiştir. Serilerin durağanlığı Dickey-Fuller, ADF testleri ve kologram testi ile test edilmiştir. Aynı zamanda serilerde otokorelasyonun varlığı araştırılmıştır. Öncelikle serilerin durağan hale getirilmesi sağlanmıştır. Durağanlığı sağlanan serilerin, Granger nedensellik testleri ile aralarında nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Nedenselliği belirlenen değişkenler için VAR model tahminleri yapılarak, sonuçları etki-tepki fonksiyonları yardımıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Para politikası araçları olarak; Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar Endeksi, Tarımsal Krediler, Faiz Oranı ve Döviz Kuru (\$) kullanılmıştır. Bu değişkenler modelde sırasıyla; FND, TK, FO, KUR kısaltmalarıyla kodlanmıştır.

4.1. Durağanlık testi sonuçları

Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablo 2’ de gösterilmiştir. Serilerin birçoğu birinci farklarında, birçoğu ise ikinci farklarında hem durağan hale gelmiş, hem de Otokorelasyon ortadan kalkmıştır. Serinin durağan hale geldiği %1, %5, %10 önem seviyesinde Mac-kinon tablo değerinin ADF test değerinden küçük olmasından anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Serilerin Dickey-Fuller Test Sonuçları

Değişkenler	Gecikme Uzunluğu	Düzye Değerleri			Birinci Fark			İkinci Fark		
		Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz	Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz	Sabit	Trend +Sabit	Sabitsiz
TGSMH	0	-2,25	-5,64*	2,15**	-11,4*	-11,83*	-9,75*	-	-	-
	1	-2,31	-3,80**	3,35*	-6,41*	-6,58*	-5,05*	-8,23* OY	-8,06 OY	-8,35 OY
LFND	0	3,15**	-3,13	10,34*	-1,89	-1,85	-1,25	-6,69* OY	-6,94* OY	-6,79* OY
	1	-0,19	-3,17	0,89	-2,27	-1,58	1,06	-6,53* OY	-7,03* OY	-6,62* OY
LKUR	0	2,87**	-2,71	8,22*	-3,05	-3,27**	-1,89	-9,47*	-9,60*	-9,59*
	1	0,60	-2,39	2,38**	-1,21	-1,66	-1,21	-6,08* OY	-6,26* OY	-6,09* OY
FO	0	-1,46	-0,94	-0,73	-6,33* OY	-6,47* OY	-6,41* OY	-	-	-
	1	-1,44	-0,81	-0,7	-5,7* OY	-5,96* OY	-5,76* OY	-	-	-
LTK	0	0,95	-2,004	5,90*	-7,55* OY	-7,87* OY	-4,31* OY	-	-	-
	1	1,22	-1,79	5,36*	-3,64*	-3,85**	-1,93***	-	-	-

*Serinin %1 Önem seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. ** Serinin %5 Önem seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir. *** Serinin %10 Önem Seviyesinde durağan olduğunu, OY ise otokorelasyonun olmadığını göstermektedir.

4.2. Granger Nedensellik Testi'nin sonuçları

Seriler durağan hale getirildikten sonra Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Değişik gecikme uzunluğunda yapılan nedensellik sonucu 7 gecikmeye göre karar verilmiştir. Gecikme uzunluğu yedi için bağımlı değişken olan tarımsal GSMH ile bağımsız değişkenler arasında nedensellik ortaya konulmuştur. Tarımsal kredilerden tarımsal GSMH'ya doğru %5 önem seviyesinde ortaya çıkan tek taraflı nedenselliğin, %10 önem seviyesinde tarımsal GSMH'dan faiz oranına doğru ve %5 önem seviyesinde de yine tarımsal GSMH'dan kura doğru olduğu tablo 3'te görülmektedir. Bununla birlikte, iki dönemlik gecikmede ortaya çıkan tarımsal kredilerden fiyat endeksine doğru olan tek taraflı nedensellik yedi dönemlik gecikme uzunluğunda ortadan kalkmıştır. Faiz oranı ile fiyat endeksi arasındaki iki taraflı Granger nedenselliği bu gecikme uzunluğunda da devam ettiği görülmüştür.

Tablo 3: 7 Dönemlik Gecikmeli Granger Nedensellik Testi

0 Hipotezi:	Göz.	F-İstatistiği	Olasılık
D(FND,2) → D(LTGSMH)	33	1.06142	0.42604
D(LTGSMH) → D(FND,2)		0.65781	0.70406
D(LTK) → D(LTGSMH)	34	2.61885	0.04501 **
D(LTGSMH) → D(LTK)		1.37215	0.27293
D(FO) → D(LTGSMH)	34	0.08358	0.99870
D(LTGSMH) → D(FO)		2.36861	0.06399 ***
D(LKUR,2) → D(LTGSMH)	33	0.82958	0.57637
D(LTGSMH) → D(LKUR,2)		2.51633	0.05430 **
D(LTK) → D(FND,2)	33	0.73455	0.64596
D(FND,2) → D(LTK)		1.22380	0.34032
D(FO) → D(FND,2)	33	2.05645	0.10319 ***
D(FND,2) → D(FO)		4.53082	0.00455 *
D(LKUR,2) → D(FND,2)	33	1.97362	0.11611
D(FND,2) → D(LKUR,2)		1.30833	0.30201
D(FO) → D(LTK)	34	1.75742	0.15520
D(LTK) → D(FO)		2.15351	0.08709 ***
D(LKUR,2) → D(LTK)	33	0.79729	0.59961
D(LTK) → D(LKUR,2)		1.04352	0.43650
D(LKUR,2) → D(FO)	33	3.14670	0.02354 **
D(FO) → D(LKUR,2)		1.92430	0.12460

X→Y; X, Y'nin nedenidir. Y→X; Y, X'in nedenidir. Nedensellik bağları koyu puntolarla gösterilmiştir.

*: %1, **: %5 ve ***: %10 seviyelerine göre olasılık değerleri dikkate alınmıştır.

Bilindiği gibi VAR modelinin oluşturulmasında gecikme uzunluğu önem arz etmektedir. Gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla yapılan yöntemlere ilişkin sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4: VAR Modeli İçin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Değişkenler: D(LTGSMH) D(FND,2) D(LTK) D(FO) D(LKUR,2)						
Gözlem Sayısı: 35						
Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-634.3410	NA	5.06E+09	36.53377	36.75596*	36.61047
1	-611.2826	38.21106	5.75E+09	36.64472	37.97788	37.10492
2	-570.5391	55.87678	2.57E+09	35.74509	38.18921	36.58880
3	-543.8822	28.94179	3.01E+09	35.65041	39.20549	36.87762
4	-486.5759	45.84506*	8.38E+08	33.80434	38.47038	35.41505
5	-433.6828	27.20216	5.70E+08*	32.21044*	37.98745	34.20467*
* Gecikme uzunluğu seçim kriteri						
LR: LR İstatistiği (%5 Güven aralığı)						
FPE: FPE İstatistiği						
AIC: Akaike bilgi kriteri						
SC: Schwarz bilgi kriteri						
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri						

Tablo 4'te koyu puntolarla belirtilen * işaretinin değişik yöntemlere göre gecikme uzunluğu beş'tir. Bu da VAR modelinde kullanılacak olan gecikme uzunluğunun beş olduğunu göstermektedir. Bu gecikme uzunluğunda modelden elde edilen hata terimlerinin varsayımlarından olan Otokorelasyon değişen varyanslık ve normal dağılımlık sağlanmış olmaktadır.

4.3. Etki-Tepki fonksiyonları ve sonuçları

VAR modelinin parametrelerinden bazıları istatistiki olarak anlamlı çıkmamaktadır. VAR modelinin en önemli özelliklerinden biri de parametrelerinin yorumundan ziyade, etki-tepki fonksiyonlarından yararlanmak suretiyle yorumlarının yapılabilmesidir. Yapılan bu çalışmada da etki-tepki fonksiyonlarından yararlanılmıştır.

Aşağıdaki grafik1'de etki-tepki fonksiyonları ve analizleri gösterilmiştir.

Etki-tepki fonksiyonları şokların değişkenler üzerindeki etkilerini ve hangi zamanda etkisinin ne olduğunu göstermektedir.

Grafik1'de görüldüğü gibi değişkenler bazı dönemlerde şoklar meydana getirmiş ve değişkenin kendisi ve diğer değişkenler buna tepki vermişlerdir.

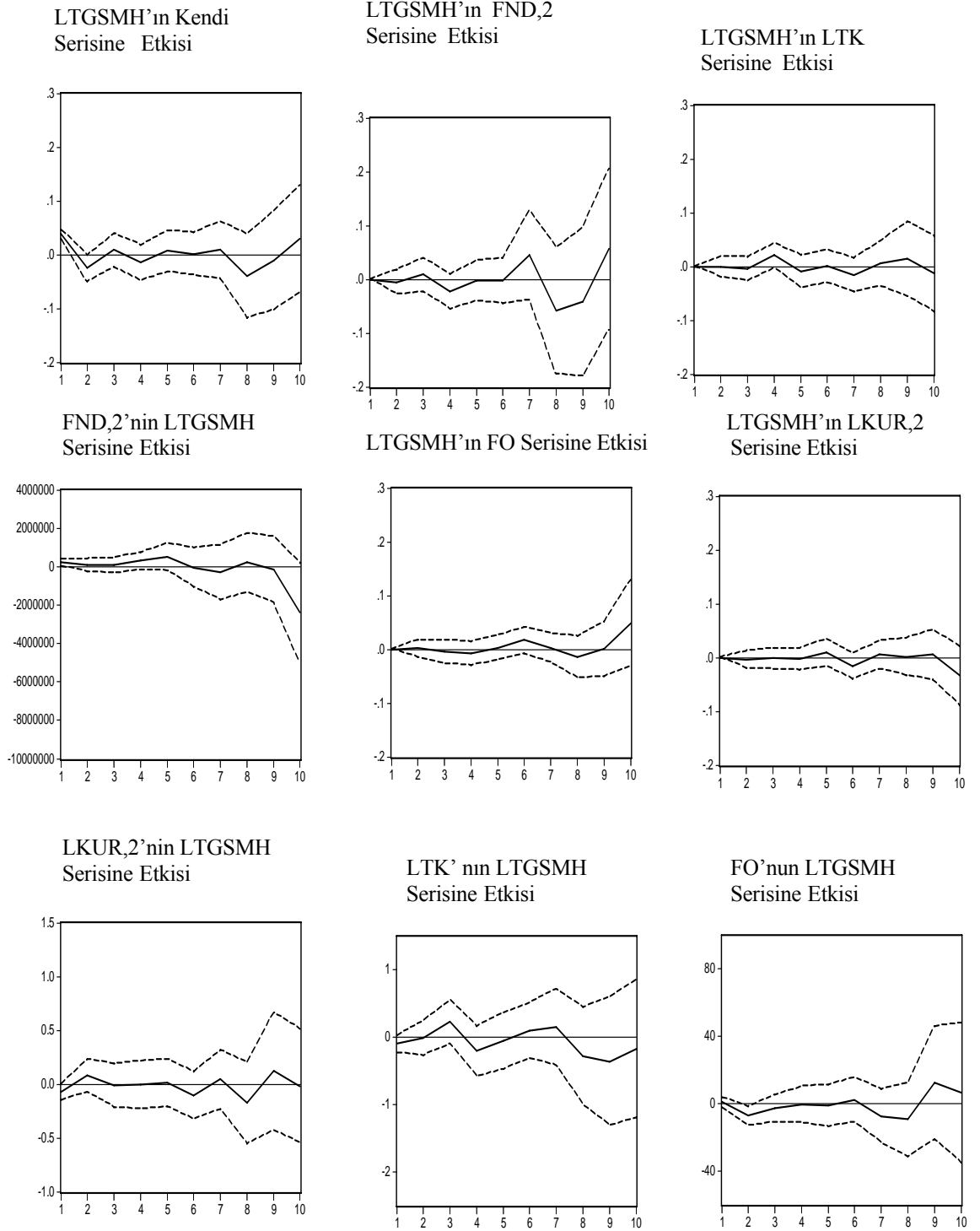
Tarımsal GSMH serisinde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde, değişkenin kendisinin ikinci dönemdeki tepkisi negatif yönde iken, üçüncüden yedinci döneme kadar olan aralığında çok az dalgalanma göstererek, sekizinci dönemde tekrar negatif yönlü bir tepki göstermiştir. Dokuzuncu dönemde ise etki kaybolmaktadır.

Benzer şekilde Tarımsal GSMH değişkeninde bir standart sapmalık şok meydana geldiğinde, fiyat endeksi serisinde ilk iki dönemde şokun önemli bir etkisi görülmezken, altıncı dönemden sonra, fiyat endeksi serisinde sert iniş ve çıkışlar gözlenmektedir. Diğer değişkenlerin serilerinde de uzun dönemde birtakım tepkiler ortaya çıksa da, bunlar fiyat endeksi serisinde ortaya çıkan değişiklikler kadar sert değildir. Fiyat endeksi serisinde ortaya çıkan değişikliklerin inişli çıkışlı olması, özellikle tarım sektöründe geçerliliği olan örümcek ağı teoremini destekler niteliktedir.

Farkları alınmış tarımsal krediler, fiyat endeksi, kur ve faiz oranı serilerindeki bir standart sapmalık şoklardan tarımsal GSMH serisini en çok etkileyeni tarımsal krediler olmuştur. Tarımsal krediler serisinde ortaya çıkan bir standart sapmalık şokun etkisi daha ilk dönemden itibaren tarımsal GSMH'yı etkilemeye başlamıştır. Şokun etkisi ilk üç dönemde tarımsal GSMH'yı arttırmıştır. Daha sonra bir düşüş gözlenirse de bu sadece bir dönem sürmüştür. Bu düşüşü tekrar üç dönemlik bir artış izlemiştir. Buna göre, tarımsal krediler serisindeki bir birimlik şokun etkileri genel olarak tarımsal GSMH'yı hem kısa hem de uzun dönemli olarak arttırmaktadır.

Grafik 1: Para Politikasının Tarımsal GSMH'ya olan etkisinin Etki-Tepki Fonksiyonları

Not: Merkez çizgi etki-tepki fonksiyonunu, bunu çevreleyen çizgiler ise %95 güven aralığını göstermektedir. Dikey eksenler, bir standart hatalık şokun ilgili

değişkenler üzerinde meydana getireceği maksimum ve minimum değerleri, yatay eksen ise dönemleri göstermektedir.

Farkları alınmış fiyat endeksi serisindeki bir standart sapmalık şokun tarımsal GSMH serisi üzerindeki etkisi ilk dokuz dönem yok denecek kadar azdır. Dokuzuncu dönemden sonra ise şokun etkisi tarımsal GSMH serisini azaltma yönünde olmuştur.

Faiz oranları serisindeki bir standart sapmalık şok, tarımsal GSMH serisini bir dönem azaltıp bir dönem arttırdıktan sonra dört dönemlik bir sürede herhangi bir etki yapmamıştır. Takip eden dönemde ise şokun etkileri daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer para politikası değişkenlerinde olduğu gibi, farkları alınmış kur serisindeki bir standart sapmalık şokun tarımsal GSMH serisi üzerindeki etkisi daha çok son dönemlere doğru ortaya çıkmıştır. Şokun etkisi beşinci dönemden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Etkiler de bir dönem artış, bir dönem azalış şeklinde olmuştur.

5. Sonuç

Tarım kesiminin yeniden yapılandırılması için önemli ölçüde mali kaynağa ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Parçalı ve küçük ölçekli işletmelerin optimal işletme büyüklüğüne ulaştırılması için, sektörün ihtiyaç duyduğu beşeri ve altyapı harcamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca sektörde kayıt ve sosyal güvenlik çalışmalarının tamamlanması, ekonomi politikalarının da bu doğrultuda uygulanması ile gerçekleştirilebilecektir.

Yapılan ekonometrik çalışmada diğer para politikası araçları olarak belirlenen çiftçinin eline geçen fiyatlar endeksi, döviz kuru ve faiz oranları GSMH üzerinde tarımsal krediler kadar etkili bulunmadığından, tarımsal desteklemede selektif kredilere ağırlık verilmesi daha etkili olabilecektir. Dolayısı ile tarımsal krediler, sektörün sorunlarının giderilmesinde diğer değişkenlere göre daha önemli olabilmektedir. Üretim planlaması dahilinde belirlenen kalite önem arz etmektedir. Özellikle üretim yapan örgütlü üreticiye yönelik kredi uygulamaları, küçük ve çok

parçalı işletmelerin uygun ölçüğe ulaştırılması için verilecek krediler tarım politikası amaçlarına ulaşılmasında daha etkili olabilecektir.

Kredi politikalarını belirleyen kurumlardan olan Merkez Bankası, ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlayarak bu amaçla sektöre yön vermelidir. Türkiye’de sektöre aktarılabilecek krediler açısından yaşanan finansal problemlerle ilgili olarak IMF’den yapısal uyum önlemleri çerçevesinde kullanılacak krediler, Dünya Bankası’ndan kullanılacak uyum ve yatırım kredileri de yararlı olabilecektir.

Tarımsal kredilerin sektöre aktarılmasında piyasa ekonomisi koşullarını bozmayacak biçimde, üretici örgütlerine yönelik kredi uygulaması sektörün kayıt sorununu da çözeceği gibi, eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile bütünleştirilerek daha etkin hale getirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- Aren S. (1992). *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Ankara, Savaş Yayınları, Onuncu Baskı.
- Aydın S. Köstepen C., (2003). *AB Tam Üyeliğinin Türkiye Vatandaşlarına Sağlayacağı Faydalar*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No:173.
- Bulutay T. Tezel Y.S., Yıldırım N., (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınevi.
- Cura K. (1998), “Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası”, Konya, Selçuk Üniversitesi, *Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, Sayı:1.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (Ocak 2001) İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yayın No: 2252, Ankara, DİE Matbaası, Sayfa No: 593.
- Eraktan G. Abay C. Miran B. Olhan E. (2004). *Türkiye’de Tarımın Teşvikinde Doğrudan Gelir Desteği Sistemi ve Sonuçları*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayın No: 2004-53.
- Gujarati D.N., (2003). *Basic Econometrics*, MC Graw-Hill Com. Fourth Edition, P.P.: 802-854.

İstanbul Ticaret Odası. (2004). *Ekonomik Rapor*, Yayın No: 2004-38, Can Ajans, İstanbul.

<http://www.die.gov.tr/ieyd/milhes/page11.html>

Kazgan G. (1999). *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Akdeniz Yayıncılık.

Kazgan H. Öztürk M. (2000). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*, Creative Yayıncılık, TCMB.

Khan A. King R. G. Wolman A. L. (2003). "Optimal Monetary Policy", *Review of Economic Studies* 70.

Kılıçbay A. (1991). *Türk Ekonomisi*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No:263-19.

Leite S.P. (1992). "Monetary Policy Instruments", *IMF Monetary and Exchange Affairs Department*.

Mışkın S. F. Savastano M. A. (October 2001). "Monetary Policy Strategies for Latin America" *Policy Research Working Paper* 2685.

Önder T. (2005). "*Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*", Ankara, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB, Piyasalar Genel Müdürlüğü.

Paya M. (1994). *Para Teorisi ve Para Politikası*, Sayfa No: 101, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sellin P. (2001). "Monetary Policy and The Stock Market: Theory and Empirical Evidence", Blackwell Publishers Ltd., *Journal of Economic Surveys*, Vol.: 15, No: 4., Pp: 491-541.

Svensson L. E. O. (February 2003). "Monetary Policy and Real Stabilization", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 9486, Cambridge.

Ünsal E. M. (1999). *Makro İktisat*, İmge Kitabevi, Ankara.

Walsh C. E. (November 2001). "Speed Limit Policies: The Output Gap and Optimal Monetary Policy", Munich, *CESifo Working Paper*, No: 609, pp.: 1-32.

Yeni R. Dölekoğlu Ö. C. (Nisan 2003). "Tarımı Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri", Ankara, Tarımsal Ekonomik Araştırma Enstitüsü yayınları, Yayın No: 98.